

Hier ben ik

Van Jonathan Safran Foer verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos uitgevers

Alles is verlicht
Extreem luid & ongelooflijk dichtbij
Dieren eten

MELD JE AAN VOOR ONZE NIEUWSBRIEF

Zo blijf je op de hoogte van de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers en ontvang je leuke extra's, zoals prijsvragen, exclusieve aanbiedingen en leesfragmenten. Ook word je geïnformeerd over onze lezingen, signeersessies en over andere interessante bijeenkomsten die wij geregeld organiseren.

Aanmelden kan via www.amboanthos.nl/nieuwsbrief

Jonathan Safran Foer

Hier ben ik

Vertaald door
Gerda Baardman en
Tjadine Stheeman

Ambo|Anthos
Amsterdam

VERANTWOORDING CITATEN

De toespraak van de president in het hoofdstuk Het i-woord is een aangepaste versie van een toespraak van president Obama in 2010 na de aardbeving in Haïti.

De geciteerde regels in hoofdstuk VII zijn afkomstig uit de gedichten 'Year One' en 'Progress' van Franz Wright.

De podcasts waar Jacob naar luistert zijn geïnspireerd op Radiolab, Invisibilia, 99% Invisible, en Dan Carlins 'Hardcore History'.

De vertalers ontvingen voor deze vertaling een werkbeurs
van het Nederlands Letterenfonds

ISBN 978 90 263 3566 2 (gebonden)

ISBN 978 90 414 2287 3 (paperback)

© 2016 Jonathan Safran Foer

© 2016 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos uitgevers, Amsterdam,
Gerda Baardman en Tjadine Stheeman

Oorspronkelijke titel *Here I Am*

Oorspronkelijke uitgever Farrar, Straus and Giroux

Omslagontwerp Roald Triebels, Amsterdam (gebaseerd op het
oorspronkelijke ontwerp van John Gray)

Foto auteur © Jeff Mermelstein

Verspreiding voor België:
Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor Eric Chinski,
die me doorziet,
en voor Nicole Aragi,
die in alles voorziet

Inhoud

- I Voor de oorlog 9
- II Lessen in eindigheid 153
- III Toepassingen voor de Joodse vuist 221
- IV Vijftien dagen uit vijfduizend jaar 313
- v Geen keus hebben is ook een keus 327
- VI De verwoesting van Israël 485
- vII De bijbel 527
- vIII Thuis 597

I

VOOR DE OORLOG

Terug naar het geluk

Toen de verwoesting van Israël begon, twijfelde Isaac Bloch of hij zelfmoord zou plegen of naar het Joods Tehuis verhuizen. Hij had in een appartement gewoond met boeken tot het plafond en kleden die dik genoeg waren om dobbelstenen in te verbergen, toen in anderhalve kamer met een vloer van aangestampte aarde; op bosgrond onder onverschillige sterren; onder de vloer bij een christen die een halve wereld en eeuw daarna een boom zou laten planten om zijn rechtschapenheid te gedenken; in een gat in de grond, zoveel dagen achtereen dat hij zijn knieën nooit meer helemaal heeft kunnen strekken; te midden van zigeuners, partizanen en min of meer fatsoenlijke Polen in doorgangs-, vluchtelingen- en statenlozenkampen; op een bootje met een fles met een boot erin die een slapeloze agnosticus daar op wonderbaarlijke wijze in had gebouwd; aan de overkant van een oceaan die hij nooit helemaal zou oversteken, boven een stuk of zes kruidenierswinkels die hijzelf met bloed, zweet en tranen had opgebouwd en met een kleine winst had verkocht; naast een vrouw die de sloten op de deur controleerde totdat ze ervan kapotgingen en op haar tweeënveertigste van ouderdom stierf zonder dat ooit een prijzende lettergreep haar strot had verlaten, maar de cellen van haar vermoorde moeder deelden zich nog steeds in haar hersenen; en ten slotte, de laatste kwarteeuw, in een huis met een souterrain in Silver Spring waar het zo stil was als in een sneeuwbol en waar vijf kilo Roman Vishniac op de salontafel lag te vergelen, *Enemies, a Love Story* in kwaliteit achteruit zat te gaan in de laatste nog werkende vhs ter wereld en een bak eiersalade zichzelf in vo-

geldig omzette in een ijskast gemummificeerd in foto's van prachtige, geniale, tumorloze achterkleinkinderen.

Duitse hoveniers hadden Isaacs stamboom helemaal tot op de Galicische bodem teruggesnoeid. Maar met geluk, intuïtie en wilskracht en zonder hulp van boven had hij de wortels naar de straten van Washington overgeplaatst en tijd van leven gehad om hem weer te zien uitbotten. En tenzij Amerika zich tegen de Joden keerde – *totdat*, corrigeerde zijn zoon Irv dan – zou de boom blijven groeien en bloeien. Tegen die tijd zou Isaac natuurlijk allang weer in een gat in de grond zitten. Zijn knieën kreeg hij nooit meer recht, maar op zijn onbekende leeftijd, met onbekende krenkingen wie weet hoe nabij, werd het tijd zijn Joodse vuisten niet meer te ballen en toe te geven dat het eind was begonnen. Het verschil tussen toegeven en accepteren is depressie.

Zelfs afgezien van de verwoesting van Israël was de timing ongelukkig: de bar mitswa van zijn oudste achterkleinzoon was al over een maand, een gebeurtenis die Isaac als de finishlijn van zijn leven aanmerkte sinds hij de vorige finish over was, de geboorte van zijn jongste achterkleinzoon. Maar niemand heeft zeggenschap over het moment waarop de ziel van een oude Jood zijn lichaam zal verlaten en waarop zijn lichaam het ooit felbegeerde tweekamerappartementje zal verlaten om plaats te maken voor het volgende lichaam op de wachtlijst. Ook de komst van de volwassenheid valt niet te versnellen of te vertragen. Maar het boeken van zes niet-inwisselbare vliegtickets, het reserveren van een verdieping in het Hilton in Washington en het storten van drieëntwintigduizend dollar voor een bar mitswa die al sinds de vorige Olympische Winterspelen op het programma staat, vormt geen garantie dat die ook werkelijk zal plaatsvinden.

Een groepje jongens hing rond in de gang van Adas Israel, lachend, stoeiend; het bloed stroomde uit hun nog niet volledig ontwikkelde hersenen naar hun nog niet volledig ontwikkelde geslachtsdelen en weer terug in het nulsomspel van de puberteit.

‘Maar serieus,’ zei er een; de tweede s bleef in zijn beugel hangen. ‘Het enige voordeel van pijpen is dat hij dan lekker nat is voor het handwerk.’

‘Dat kun je wel zeggen.’

‘Verder kun je net zo goed een glas water met tanden neuken.’

‘Wat weinig zin heeft,’ zei een roodharige jongen die nog steeds koude rillingen kreeg als hij alleen al aan de epiloog van *Harry Potter en de relieken van de dood* dácht.

‘Nihilistisch.’

Als God bestond en oordeelde, dan zou Hij die jongens alles vergeven omdat Hij wist dat ze vanbinnen ten prooi waren gevallen aan krachten van buitenaf en dat ook zij naar Zijn beeld geschapen waren.

Stilte toen ze de pas inhielden om naar Margot Wasserman te kijken, die water stond te drinken. Men beweerde dat er bij haar thuis twee auto’s voor de garage voor drie auto’s stonden omdat ze vijf auto’s hadden. Men beweerde ook dat haar dwergkeeshond zijn ballen nog had en dat die zo groot als uien waren.

‘Godsámme, ik wil dat fonteintje zijn,’ zei een jongen met de Hebreeuwse naam Peretz-Yizchak.

‘En ik het kruis van dat kruisloze slipje.’

‘En ik wil kwik in mijn pik.’

Stilte.

‘Wat bedoel je daar nou weer mee?’

‘Nou, gewoon,’ zei Marty Cohen-Rosenbaum, Hebreeuwse naam Chaim ben Kalman. ‘Dat het dan een koortsthermometer is.’

‘Door ’m sushi te laten eten?’

‘Of inspuiten. Weet ik veel. Je snapt toch wel wat ik bedoel.’

Vier hoofden werden geschud, onbedoeld synchroon, alsof ze naar een tafeltenniswedstrijd keken.

Fluisterend: ‘*Om ’m in haar reet te steken.*’

De anderen hadden het geluk dat ze eenentwintigste-eeuwse moeders hadden die wisten dat je iemands temperatuur ook digitaal via het oor kon opnemen. En Chaim had het geluk dat ze Sam zagen voordat de anderen de tijd kregen om hem een bijnaam op te plakken waar hij nooit meer van af zou komen.

Toen liepen ze op Sam af. Hij zat op het bankje bij de deur van de kamer van rabbijn Singer, met gebogen hoofd en zijn blik op de geopende handen in zijn schoot gericht als een monnik die op de brandstapel zit te wachten. De jongens bleven staan en richtten hun zelfhaat op hem.

‘We hebben gehoord wat jij hebt geschreven,’ zei er een en hij priemde

een vinger in Sams borst. ‘Dat ging echt te ver.’

‘Dat was ziek, bro.’

Vreemd, Sams overvloedige zweetproductie kwam doorgaans pas op gang als de dreiging voorbij was.

‘Dat heb ik niet geschreven, en ik ben je’ – aanhalingstekens in de lucht – ‘bron niet.’

Dat had hij kunnen zeggen, maar hij zei het niet. Hij had ook kunnen uitleggen waarom niets was wat het leek. Maar dat deed hij niet. Hij incasseerde gewoon, zoals altijd als hij in de hoek zat waar de klappen vielen.

Aan de andere kant van de deur van de kamer van de rabbijn, aan het bureau tegenover de rabbijn, zaten Sams ouders, Jacob en Julia. Ze wilden daar helemaal niet zijn. Niemand wilde daar zijn. De rabbijn moest nog een paar bedachtzaam klinkende woorden over een zekere Ralph Kremberg aan elkaar breien voordat die straks om twee uur de grond in ging. Jacob had liever aan zijn bijbel voor *De immer stervenden* gewerkt, het huis overhoopgehaald op zoek naar zijn telefoon of op zijn minst op internet naar dopaminetriggers gezocht. En het was Julia’s vrije dag – dit was wel het tegenovergestelde van vrij.

‘Hoort Sam hier zelf eigenlijk niet bij te zijn?’ vroeg Jacob.

‘Het lijkt mij het beste om een volwassen gesprek te voeren,’ antwoordde rabbijn Singer.

‘Sam is volwassen.’

‘Sam is níét volwassen,’ zei Julia.

‘Omdat hij de laatste drie verzen van de zegeningen na de zegening na zijn haftara nog niet kent?’

Julia negeerde Jacob, legde een hand op het bureau van de rabbijn en zei: ‘Een leraar een grote mond geven is duidelijk niet acceptabel en we willen dit graag op een goede manier oplossen.’

‘Maar toch,’ zei Jacob, ‘is schorsing niet een beetje draconisch voor iets wat in het grote geheel gezien toch niet zo heel erg is?’

‘Jacob...’

‘Wat?’

Julia wilde met haar man communiceren zonder dat de rabbijn het zag; ze drukte twee vingers tegen haar voorhoofd en schudde met opengesperde neusgaten heel even haar hoofd. Zo leek ze eerder een honkbalcoach

dan een echtgenote, moeder en lid van de gemeenschap die de zee bij het zandkasteel van haar zoon weg probeerde te houden.

‘Adas Israel is een progressieve sjoel,’ zei de rabbijn, wat Jacob een rollende oogbeweging ontlokte, een reflex, zoets als kokhalzen. ‘We gaan prat op een lange traditie van verder kijken dan de culturele normen van het moment en zoeken naar het goddelijk licht, het *Ohr Ein Sof*, in ieder mens. Het gebruik van racistische taal is hier wel degelijk heel erg.’

‘Wát?’ vroeg Julia, die haar houding had gevonden.

‘Onmogelijk,’ zei Jacob.

De rabbijn slaakte een rabbinale zucht en schoof Julia over het bureau een papiertje toe.

‘Heeft hij dat echt gezegd?’ vroeg Julia.

‘Hij heeft het opgeschreven.’

‘Wát heeft hij opgeschreven?’ vroeg Jacob.

De rabbijn schudde zijn hoofd. ‘Alles zat er zo’n beetje bij. Zelfs het allerergste.’

Ongelovig hoofdschuddend las Julia zacht het lijstje voor. ‘Vuile Arabier, spleet oog, kut, jap, flikker, zwartjoekel, smous, het n-woord...’

‘Staat er “het n-woord”?’ vroeg Jacob. ‘Of het echte n-woord?’

‘Het woord zelf,’ zei de rabbijn.

Hoewel zijn aandacht vooral had moeten uitgaan naar het probleem van zijn zoon, liet Jacob zich afleiden door de gedachte dat dat het enige woord was dat blijkbaar niet voluit kon worden uitgesproken.

‘Dit moet een misverstand zijn,’ zei Julia. Ze gaf het papiertje eindelijk aan Jacob. ‘Sam zorgt voor zieke dieren...’

‘Cincinnati Bow Tie? Dat is niet racistisch. Dat is een standje. Geloof ik. Misschien.’

‘Het is niet allemaal racistische taal,’ zei de rabbijn.

‘Ik weet trouwens vrij zeker dat “Vuile Arabier” ook met seks te maken heeft.’

‘Ik geloof het graag.’

‘Ik bedoel dus dat we dat lijstje misschien helemaal verkeerd interpreteren.’

Julia negeerde haar man opnieuw en vroeg: ‘Wat zegt Sam er zelf over?’

De rabbijn plukte aan zijn baard op zoek naar woorden, als een makaak die luizen zoekt.

‘Hij ontkent het. In alle toonaarden. Maar voordat de les begon stonden die woorden daar nog niet en hij is de enige aan dat tafeltje.’

‘Hij heeft het niet gedaan,’ zei Jacob.

‘Het is wel zijn handschrift,’ zei Julia.

‘Alle jongens van dertien schrijven zo.’

‘Hij kon niet verklaren hoe die tekst daar anders gekomen kon zijn,’ zei de rabbijn.

‘Dat is zijn taak ook niet,’ zei Jacob. ‘Bovendien, als Sam die woorden zou hebben geschreven, waarom zou hij ze dan in vredesnaam op dat tafeltje hebben laten liggen? Dat zou zo brutaal zijn dat het zijn onschuld juist bewijst. Net als in *Basic Instinct*.’

‘Maar in *Basic Instinct* had zij het wél gedaan,’ zei Julia.

‘O ja?’

‘Met die ijspriet.’

‘Je hebt gelijk. Maar dat was een film. Dat papiertje moet daar zijn neergelegd door een echt racistische jongen die iets tegen Sam heeft.’

Julia richtte het woord tot de rabbijn. ‘We zullen ervoor zorgen dat Sam begrijpt waarom het zo kwetsend is wat hij heeft geschreven.’

‘Julia,’ zei Jacob.

‘Zouden excuses aan de docent genoeg zijn om het bar-mitswatraject weer op de rit te krijgen?’

‘Dat wilde ik ook voorstellen. Maar ik vrees dat het verhaal al de ronde doet binnen onze gemeenschap. Dus...’

Jacob blies van frustratie – een gewoonte die hij Sam had aangeleerd of die hij van Sam had overgenomen. ‘Kwetsend voor wíé, trouwens? Er is een wereld van verschil tussen schaduwboxen en iemand een gebroken neus slaan.’

De rabbijn keek Jacob vorschend aan. ‘Heeft Sam problemen thuis?’ vroeg hij.

‘Hij heeft veel te veel huiswerk,’ begon Julia.

‘Hij heeft dit níét gedaan.’

‘En hij leert voor zijn bar mitswa, althans in theorie elke avond een uur extra. En cello, en voetbal. En zijn jongere broertje Max zit in een soort existentiële crisis, wat voor iedereen zwaar is. En de jongste, Benjy...’

‘Dat klinkt alsof hij heel wat aan zijn hoofd heeft,’ zei de rabbijn. ‘En

daar heb ik beslist begrip voor. We verlangen nogal wat van onze kinderen. Meer dan onze ouders van ons. Maar ik vrees dat hier geen plaats is voor racisme.'

'Natuurlijk niet,' zei Julia.

'Wacht even. Zegt u nou dat Sam een racist is?'

'Dat zei ik niet, meneer Bloch.'

'Jawel. Dat doet u wél. Julia...'

'Ik weet niet meer wat hij precies zei.'

'Ik zei: hier is geen plaats voor racisme.'

'Racisme is wat racisten bedrijven.'

'Hebt u weleens gelogen, meneer Bloch?' Jacob tastte instinctief voor de zoveelste keer in zijn zak naar zijn telefoon. 'Ik neem aan dat u net als iedereen ooit weleens hebt gejoek. Maar dat maakt u nog geen leugenaar.'

'Zegt u nou dat ik een leugenaar ben?' vroeg Jacob met zijn vingers om niets heen geklemd.

'U bokst tegen schaduwen, meneer Bloch.'

Jacob keek Julia aan. 'Ja, het n-woord is duidelijk verkeerd. Heel, heel erg verkeerd. Maar dat was maar één woord tussen een heleboel andere.'

'Vindt u dan dat de bredere context van vrouwenhaat, homohaar en perversie het minder erg maakt?'

'Maar hij heeft het niet gedaán.'

De rabbijn schoof heen en weer op zijn stoel. 'Als ik even open mag spreken...' Hij zweeg en stak zijn duim in zijn neusgat, al leek het alsof hij dat niet deed. 'Het zal wel niet makkelijk voor Sam zijn... dat hij de kleinzoon van Irving Bloch is.'

Julia leunde achterover en dacht aan zand, aan kastelen en aan het shinto-altaarhek dat twee jaar na de tsunami in Oregon was aangespoeld.

'Sorry,' zei Jacob. Hij keek de rabbijn strak aan. 'Wát zegt u?'

'Als rolmodel voor een kind...'

'U kunt maar beter met iets heel goeds komen.'

De rabbijn richtte zich tot Julia. 'U begrijpt toch wel wat ik bedoel.'

'Ik snap wat u bedoelt.'

'Wij snappen níét wat u bedoelt.'

'Als het misschien, voor Sam, niet leek alsof iets zeggen, wat dan ook...'

'Hebt u deel twee van de biografie van Lyndon Johnson gelezen, van Robert Caro?'

‘Nee.’

‘Als u echt zo’n wereldse rabbijn was en die klassieker in zijn genre wél had gelezen, dan zou u weten dat op pagina 432 tot 435 wordt beschreven hoe Irving Bloch zich harder heeft ingespannen dan wie ook in Washington of waar dan ook, om de kieswet erdoor te krijgen. Een beter rolmodel zou een kind niet kunnen vinden.’

‘Een kind zou niet moeten hoeven zoeken,’ zei Julia. Ze keek voor zich uit.

‘En... heeft mijn vader iets betreuenswaardigs geblogd? Ja. Dat heeft hij. Dat was betreuenswaardig. Hij betreurt het dan ook. Zo erg als een mens maar kan. Maar om nou te suggereren dat zijn gerechtvaardigde verontwaardiging iets anders dan een inspiratie voor zijn kleinkinderen zou zijn...’

‘Met alle respect, meneer Bloch...’

Jacob keek Julia aan. ‘Kom, we gaan.’

‘Laten we doen wat het beste voor Sam is.’

‘Het beste voor Sam zullen we hier niet vinden. Het was een vergissing om hem te dwingen zijn bar mitzwa te doen.’

‘Wat? Jacob, we hebben hem niet gedwongen. We hebben hem misschien een duwtje gegeven, maar...’

‘We hebben hem een duwtje gegeven richting besnijdenis. Die bar mitzwa was pure dwang.’

‘De laatste twee jaar zegt je grootvader al dat zijn enige reden om te blijven leven is dat hij Sams bar mitzwa nog wil meemaken.’

‘Reden te meer om het niet te doen.’

‘En we wilden dat Sam beseft dat hij Joods is.’

‘Bestond er dan een kans dat hij dat niet beseft?’

‘Dat hij écht Joods is.’

‘Joods, ja. Maar godsdienstig?’

Jacob wist nooit wat hij moest antwoorden op de vraag ‘Bent u godsdienstig?’ Hij had nooit niet bij een synagoge gehoord, nooit niet een gebaar naar de kasjroet gemaakt, was er nooit niet van uitgegaan – zelfs niet op zijn momenten van diepste frustratie over Israël, zijn vader, het Amerikaanse Jodendom of de afwezigheid van God – dat hij zijn kinderen in elk geval met een zekere kennis van de Joodse geschiedenis en gebruiken zou

opvoeden. Maar met dubbele ontkenningen houd je een religie niet in stand. Of zoals Sams broer Max het drie jaar later in zijn bar-mitswa-toespraak zou formuleren: 'Je kunt alleen vasthouden wat je weigert los te laten.' En hoe graag Jacob de continuïteit (van geschiedenis, cultuur, gedachtegoed en waarden) ook wilde, hoe graag hij ook wilde geloven dat er een diepere betekenis mogelijk was, niet alleen in hemzelf maar ook in zijn kinderen en hun kinderen – het licht scheen tussen zijn vingers door.

Toen ze elkaar pas kenden, hadden Jacob en Julia het vaak over een 'tweepersonsgodsdienst'. Hun sjabbat: elke vrijdagavond las Jacob een brief voor die hij in de loop van die week voor Julia had geschreven en droeg zij uit haar hoofd een gedicht voor, en dan, bij kaarslicht, met de telefoon uitgeschakeld en hun horloges onder het kussen van de rode ribcord stoel, gebruikten ze langzaam de maaltijd die ze langzaam samen hadden klaargemaakt, en dan lieten ze het bad vollopen en vrijden ze terwijl het water steeg. Woensdagmorgen wandelen bij zonsopgang: het pad raakte onwillekeurig geritualiseerd, week na week gevolgd en weer gevolgd totdat de stoep een spoor van hun voetstappen droeg – onzichtbaar maar aanwezig. Elke Rosj Hasjana voerden ze in plaats van de dienst in de sjoel het ritueel van de tasjliech uit: dan gooiden ze broodkruimels als symbool van de zonden van het afgelopen jaar in de Potomac. Sommige zonken, andere werden door de stroom naar andere oevers meegevoerd, weer andere werden door de meeuwen opgepikt om hun nog blinde jongen mee te voeren. Elke ochtend kuste Jacob bij het wakker worden Julia tussen haar benen – niet seksueel (het ritueel eiste dat de kus nergens toe leidde), maar religieus. Op hun reizen begonnen ze dingen te verzamelen waarvan de binnenkant een aspect had van een grotere buitenkant: de oceaan, ingebed in een schelp, een gebruikt schrijfmachinelint, de wereld in een spiegel. Alles leek tot een ritueel te leiden – Jacob haalde Julia elke donderdag van haar werk, de ochtendkoffie werd in gezamenlijk stilzwijgen gedronken, Julia verving Jacobs boekenleggers door kleine briefjes – totdat, net als een universum dat tot het uiterste is uitgedijd en zich dan weer samentrekt tot zijn begin, alles ongedaan werd gemaakt.

Sommige vrijdagavonden waren gewoon te laat en sommige woensdagochtenden te vroeg. Na een moeilijk gesprek werd de kus tussen de be-

nen overgeslagen en als je je niet genereus voelt, hoeveel lijkt dan nog van binnen groter dan vanbuiten? (Rancune kun je niet ergens wegzetten.) Ze hielden vast wat ze konden en probeerden niet te erkennen hoe seculier ze waren geworden. Maar heel af en toe, meestal op een defensief moment dat ondanks de smeebeden van alle betere engelen geen weerstand kon bieden aan de neiging de vorm van een beschuldiging aan te nemen, zei een van de twee: 'Ik mis onze sjabbatten.'

Sams geboorte voelde aan als een nieuwe kans, net als die van Max en Benjy. Een driepersoonsreligie, een vierpersoons-, een vijfpersoons-. Op de eerste dag van elk nieuw jaar – seculier en joods – werd de lengte van de kinderen ritueel op de deurpost bijgehouden, altijd meteen na het opstaan, want dan ben je het langst. Elke eenendertigste december gooiden ze hun goede voornemens in het vuur. Elke dinsdag lieten ze na het eten met het hele gezin Argus uit en lazen onderweg naar Vace voor een anders verboden *aranciata* of *limonata* de rapporten van de kinderen voor. Instoppen gebeurde in een bepaalde volgorde en volgens een uitgebreid protocol, en als er iemand jarig was, sliepen ze allemaal in één bed. De sjabbat werd vaak in acht genomen – zowel ietwat ongemakkelijk in religieus opzicht als volgens de regels – met een challe van Whole Foods, druivensap van Kedem en kaarsen van de was van bedreigde bijensoorten in de zilveren kandelaars van gestorven voorouders. Na de zegening en voordat ze begonnen met eten, gingen Jacob en Julia naar hun kinderen toe, namen hun hoofd tussen hun handen en fluisterden iets in hun oor waar ze die week trots op waren geweest. De extreme intimiteit van de vingers in het haar, de liefde die niet geheim was maar wel gefluisterd moest worden, zond een trilling door de gloeidraad van de gedimde lampen.

Na het eten voerden ze een ritueel uit waarvan niemand de oorsprong meer kende en aan de betekenis waarvan niemand twijfelde: ze sloten hun ogen en liepen door het huis. Je mocht er wel bij praten, grappen maken, lachen, maar de blindheid leidde altijd tot stilte. In de loop van de tijd ontwikkelden ze een grotere tolerantie voor de donkere stilte en hielden het wel tien, later zelfs twintig minuten vol. Aan de keukentafel kwamen ze weer bij elkaar en deden dan samen hun ogen open. Elke keer was het weer een openbaring. Twee openbaringen: de vreemdheid van het huis waarin de kinderen hun hele leven hadden gewoond en de vreemdheid van het zien.